

150 anys de colònies industrials

COLÒNIES INDUSTRIALS DE CATALUNYA

Nuclis vius amb 150 anys d'història

La colònia tèxtil és un dels elements més característics del nostre patrimoni industrial. Aquest element, emmarcat en un paisatge singular, dona identitat pròpia al procés d'industrialització que va viure Catalunya. L'interès per les colònies industrials, i de les tèxtils en especial, no és pas nou, ben al contrari. És un tema que ha atret l'interès dels estudiosos, que actualment ja disposen d'un ampli ventall d'anàlisis que ens expliquen extensament la seva lògica històrica, social i econòmica, i ens mostren amb detall la seva evolució, des del seus inicis en l'activitat fabril, seguint pel seu desenvolupament, fins a la seva consolidació i posterior decadència.

Del gairebé centenar de colònies tèxtils que existeixen a Catalunya, no en trobarem dues d'iguals; han estat i són encara pobles vius que han evolucionat al llarg de més de cent anys de vida, com la resta de pobles i ciutats del nostre país. No és el mateix la colònia dels orígens i la de finals del segle XIX, com tampoc s'assembla la de l'etapa republicana, la de la guerra civil o la colònia de la postguerra, a la colònia actual que viu immersa en una profunda crisi però que lluita per a trobar el seu lloc en al segle XXI. Queda molt per conèixer, estudiar i treballar amb la finalitat de preservar una realitat heretada.

El que fa remarcable a la colònia tèxtil catalana no és el fet de la seva qualitat arquitectònica i urbanística ni per presentar un funcionament gaire diferent de la colònia obrera d'altres indrets d'Europa, sinó per la seva abundància, densitat i homogeneïtat formal. Aquests trets fan de les colònies tèxtils catalanes un fenomen singular que caracteritza el paisatge de les comarques del Bages, Berguedà, Osona, Ripollès i Baix Llobregat.

Les colònies, petits pobles equipats amb els serveis bàsics per mantenir autònomament una població dedicada

de ple a la fàbrica, neixen en zones rurals a prop del riu a partir de mitjans del segle XIX. La seva concentració geogràfica dona fisonomia a les valls fluvials dels rius Ter i Llobregat i dels seus afluents més cabalosos.

ORIGEN DE LES COLÒNIES

La discussió general sobre la seva aparició parteix de dos models explicatius: l'aprofitament de l'aigua com a font d'energia alternativa al carbó (tesi defensada entre d'altres per la historiadora Gràcia Dorel-Ferré amb el cas de la colònia Sedó) i els avantatges derivats de la pau social, els salaris baixos i la consolidació de la colònia com a projecte a llarg termini (tesi defensada per l'historiador Ignasi Terradas amb el cas de l'Ametlla de Merola).

Segurament que es tracta d'un fet complex on també hi entren en joc molts altres aspectes com poden ser: les exempcions fiscals, els incentius legals a favor de l'ocupació de territoris despoblats, els costos reduïts de terreny i construcció, la tradició artesanal tèxtil, etc.

Sens dubte, que la Llei de colònies agrícoles de 21 de novembre de 1855 va ser el marc legal que va servir de catalitzador als industrials tèxtils per emprendre la creació de les colònies industrials. Les referències d'altres iniciatives europees, com el cas de la manufactura escocesa de *New Lanark*, també van contribuir al desenvolupament al nostre país del fenomen de les colònies industrials.

En la interpretació global de la industrialització catalana, Barcelona hi ha tingut un paper dinamitzador cabdal. La colonització de les conques fluvials acostuma a explicar-se pel desplaçament de fabricants del litoral cap a l'interior, atrets pels avantatges ja esmentats. Però les aportacions documentades d'alguns historiadors locals (com Rosa Serra Rotés i Llorenç Ferrer Alòs), demostren que, en algunes comarques, el teixit d'indústria rural preexistent també desemboca en la industrialització, en aquell moment en què el treball assalariat s'organitza en fàbriques i el procés productiu

es mecanitza. El fabricant d'interior, provinent de l'artesanat local, reorganitza el seu negoci i construeix una fàbrica que amb el temps esdevé colònia.

Dues etapes d'implantació

En la cronologia de la implantació de les principals colònies industrials catalanes distingim dues grans etapes. El primer període va de 1858 a 1880, les colònies estan formades per la fàbrica de riu i els edificis més indispensables (habitatges per als treballadors, forn de pa i poca cosa més).

En el segon període, sorgit a partir de 1880, les colònies es configuren com a veritables pobles industrials amb equipaments i serveis com cafè, casino, escoles, botigues, església, torre de l'amo, habitatges obrers diferenciats

segons l'estatus social dins la fàbrica, etc. Ambdues etapes assenyalen canvis profunds en el context econòmic, tecnològic i social de totes elles.

L'aigua, font d'energia

És a mitjans del segle XIX quan s'inicia la segona fase de la introducció de les màquines de vapor que era la font energètica més utilitzada en les fàbriques dels nuclis urbans. El desencís respecte al carbó autòcton obliga a reservar el carbó d'importació per a les indústries que no tenen alternativa energètica, cosa que obliga a abandonar els recintes urbans i a instal·lar-se al Llobregat i al Ter per aprofitar l'alternativa energètica gratuïta de l'aigua.

És també a partir del 1858 que l'empresa Planas, Junoy i Barné, de Girona comença a fabricar gran quantitat de turbines que progressivament aniran substituint les rodes hidràuliques.

Tant el Ter com el Llobregat són rius de cabals modestos i molt irregulars i els fabricants no podien dependre només d'aquesta energia tan intermitent. La lluita per l'aigua era constant entre els industrials i el cert és que l'aprofitaren al màxim.

Pel que fa al Llobregat, no se'n va perdre ni un centímetre de desnivell, ja que les rescloses se situen cada 10 o 20 metres de desnivell.

El carbó, segon recurs energètic

En èpoques de sequera augmentava considerablement el consum de carbó, tant el d'importació com el procedent de les conques mineres catalanes, tot i que els fabricants havien de pagar car el carbó per manca del ferrocarril.

El tren Manresa-Berga, finançat pels fabricants de les colònies, arriba a Olvan el 1887, molt després de la fundació de les primeres colònies. A la conca minera de Sant Joan de les Abadesses també es va construir el ferrocarril amb retard.

La construcció dels ferrocarrils representà una potenciació de la màquina de vapor i va solucionar i abaratir els problemes de transport de primeres matèries (cotó) i producte manufacturat (teixit).

El factor social

L'origen del sistema de colònies com a model d'assentament industrial el podem situar a Anglaterra a mitjans del segle XVIII, encara que també tingué lloc a Suècia i Finlàndia. Les colònies es situaren a la vora dels rius, en zona rural, inicialment només amb la finalitat d'aprofitar l'energia hidràulica dels vells molins i de disposar d'una mà d'obra rural mixta, que treballava al camp i a la fàbrica.

Ideològicament, durant el segle XIX es desenvolupa a Anglaterra un nou pensament humanitari-paternalista d'objectius equívocs, ja que es preocupa per millorar les condicions de vida dels treballadors, però sempre donant prioritat a la lògica de la producció.

Les noves fàbriques-ciutat s'equipen amb dotacions socials de tota mena: culturals, religioses, docents, esportives, etc., a fi de fer la vida del treballador més confortable tot cercant estabilitat en la relació entre el treball, la família i el poble.

El ja esmentat cas de *New Lanark* a Escòcia, és un dels exemples més significatius d'aquest pensament. Fou una colònia modèlica a cavall dels segles XVIII i XIX. El seu propietari *Robert Owen* va ser també un notable dirigent iniciador del sindicalisme britànic, un socialista utòpic.

El poble de nova planta es va començar a construir l'any 1785 en un terreny difícil vora el riu, per utilitzar les cascades *Clyde* i potenciar el vell molí. Va arribar a tenir 2.000 treballadors. A més dels edificis industrials i dels habitatges, existien: un magatzem o gran drogueria regida en cooperativa, els beneficis de la qual es reinvertien al poble; una casa per a joves amb més de 300 llits, per albergar els aprenents i els nens; escoles, institut, església, cementiri, etc. *Owen* aplicà a la colònia les seves idees per al desenvolupament d'una harmoniosa societat.

Més enllà d'un fenomen econòmic i urbà

A Catalunya, les colònies industrials també són molt més que un fenomen econòmic i urbà. En aquests nous nuclis de poblament es va desenvolupar una intensa vida social, cultural i religiosa impulsada pels seus propietaris i moltes vegades delegada a directors, capellans i mestres. A més dels habitatges per als treballadors, les colònies oferien una munió de serveis.

Els primers anys hi havia la cuina comunitària (on es coïa el gra i es feia bullir el brou que les dones compraven sortint de la fàbrica), botigues (forn de pa, carnisseria, peixateria) i economats. De la petita farmaciola dels primers temps es va passar a un dispensari i les colònies més grans tenien, fins i tot, metge.

Les escoles es van fundar des de la posada en funcionament de les fàbriques: escoles per a nens, normalment a les mans d'un mestre laic o del capellà, i les escoles per a nenes, generalment regentades per monges que també s'encarregaven de la guarderia, que donaven una educació totalment diferenciada.

A les grans colònies es feien classes nocturnes per a homes, vinculades a l'Escola del Treball, on s'aprenia teoria de filats i de teixits, i a partir de la dècada dels anys trenta, una formació dirigida a les noies: el *Manage* que consistia en aprendre a cuinar, fer conserves, economia domèstica, cosir i planxar, tenir cura dels malalts i infants, etc.

ACTIVITATS PEL LLEURE

Les activitats culturals van tenir dos puntals clars: el cant, cors d'en Clavé i orfeons, i el teatre, que a les gran colònies es va completar amb la construcció d'una biblioteca. El lleure masculí passava pel cafè i pel casino, i el femení, per la gresca als carrers i places les nits d'estiu. Les activitats esportives no hi van mancar: primer el futbol, improvisat a la plaça o en una esplanada, i després al camp de futbol, seguit pel de bàsquet.

La vida religiosa, organitzada pel capellà de la colònia, era farcida d'actes litúrgics (processons, benediccions) i sacramentals (bateigs, comunions, etc.). Hem de recordar que moltes d'aquestes esglésies són centenàries i que aviat van assolir la categoria de parròquies.

Fontades populars i festes majors donaven a les colònies la cohesió d'un poble i als seus habitants el sentiment de pertànyer a una col·lectivitat que mantenia ben clares les diferències socials tant en l'àmbit laboral com en l'urbanístic tal i com queda contrastat a les cases dels amos, el director, els encarregats i els treballadors.

També hi havia els actes oficials paternalistes: inaguracions d'esglésies i de serveis i festes concedides pels dirigents, sovint presidides per autoritats locals i religioses, servien per a renovar l'autoritat dels dirigents i de la cohesió social de la colònia com a grup.

El debat continua obert: eren les colònies un fenomen merament d'explotació del treballador i on es donaven pràctiques de tipus feudal, o bé, representaven un avenç important en la concertació de la força del capital i del treball en la recerca del paradís social com propugnava *Owen*. El que sí està clar és que la Catalunya d'avui no hauria estat possible sense el procés d'industrialització, i que aquest no es pot explicar sense les colònies fabrils.

UN MODEL URBANÍSTIC SINGULAR

La construcció de la majoria de les colònies industrials participen de dinàmiques comunes: el fenomen fabril i la concentració urbana. En canvi, els protagonistes i el

seu bagatge cultural i tècnic són ben diferents. Les opcions formals de la colònia van lligades a la diferent naturalesa dels constructors.

Ho analitzarem sobre dos exemples clarificadors estudiats per l'arquitecte urbanista Pere Vall i Casas.

- La colònia modèlica (el cas dels Güell)

- La colònia anònima (el cas dels Viladomiu)

L'any 1890, Eusebi Güell inicia les obres de la seva colònia projectada al despatx d'Antoni Gaudí. Els protagonistes són: l'industrial amb experiència, fortuna consolidada i una particular mixtura d'il·lustració i de filantropia, i el millor arquitecte, capaç de formalitzar la seva raonable utopia. Amplitud de mires i qualitat formal agermanades en la construcció d'un model urbà aleshores progressista i culte: el suburbi obrer de baixa densitat en un entorn rural.

La colònia Güell

La principal aportació dels Güell consisteix en la presa de consciència del disseny urbà com a instrument de control social. L'amenaça de la violència obrera es considera una dificultat tècnica important dins del procés productiu, que pot resoldre's amb un projecte urbà concret: baixa densitat, qualitat ambiental, serveis urbans i allunyament de la fàbrica.

Cal integrar el treballador en els beneficis del sistema, augmentar el seu nivell de vida, establir formes de promoció social (l'obrer com a petit burgès) i educar-los en la moral del rendiment i l'ordre. La colònia Güell es planteja, conscientment i des d'un principi, com un instrument urbà al servei d'aquest projecte social.

A diferència de les colònies de riu, en les quals no existeix una proposta global d'urbanització, la colònia Güell parteix d'uns objectius clars i una imatge prèvia del resultat final. Si les colònies Viladomiu neixen espontàniament al voltant de la fàbrica de riu i assoleixen gradualment la seva condició urbana, la colònia Güell juga, ja d'entrada, la carta d'una urbanitat premeditada i diluïda en el suport rural.

L'any 1891 comença a funcionar la fàbrica de la colònia Güell i s'inicia la construcció dels habitatges. Som a tombant de segle i la reflexió sobre la residència obrera, plenament assumida per tècnics i ideòlegs, destil·la un producte especialment coherent i depurat: la colònia Güell.

El model dels Viladomiu

En canvi, Tomàs Viladomiu Bertran (1809-1887) encarna l'industrial d'arrel muntanyenca entroncat al gremi i a les formes precapitalistes del tèxtil rural. Recolzat en una prolongada tradició familiar, aprèn l'ofici del seu pare, engrandeix el negoci heretat i se suma al llarg procés de perfeccionament intern de la pròpia activitat. A l'edat de 59 anys, quan decideix afrontar el repte de la colònia, és un home experimentat que coneix tots els vessants del seu ofici.

L'activitat de Tomàs Viladomiu es localitza entre el Bages i el Berguedà, un àmbit geogràfic més reduït que el de la família Güell. Malgrat tot, ambdós industrials ofereixen trajectòries vitals extraordinàriament dinàmiques i viuen en sintonia amb la defensa del proteccionisme i l'atenció pels avenços tècnics.

El fabricant d'interior edifica una fàbrica de riu que, amb el temps, pot esdevenir colònia. Bé sigui perquè la seva capacitat econòmica és modesta, o perquè l'escassa incidència del conflicte social no estimula una alternativa urbana o perquè la disposició natural de l'home d'interior és més propícia a la prudència d'un «anar-se fent» intern que no pas a la gestió ràpida d'idees externes, la colònia de riu no es projecta a priori.

No hi ha projecte previ i tampoc calen arquitectes, però sí mestres d'obres amb capacitat tècnica suficient per resoldre la construcció de grans contenidors. El mestre d'obres basteix els edificis lligats a la producció (i la colònia, en els seus primers temps, és essencialment un establiment productiu), mentre que l'arquitecte s'encarrega dels edificis representatius.

Pel que fa a les esglésies de les colònies Viladomiu, aquestes són projectades i construïdes pel mestre d'obres

Valentí Canudes de Casserres, demostrant, ni que sigui atípicament, la participació d'aquests tècnics en la resolució d'edificis públics.

Les fàbriques de pisos, un patró característic

Entre aquests dos models extrems encabim tot el conjunt de colònies de Catalunya que reproduïxen una tipologia ja experimentada en edificis fabrils de nuclis urbans.

Les fàbriques de pisos, el model més generalitzat i més adient per adaptar-se als terrenys estrets i amb fortes pendents que ofereixen les altes valls del Ter i del Llobregat, són edificis de dos o tres pisos amb golfes,

de parets gruixudes de pedra que tanquen un espai d'uns 20 metres d'amplada que pot créixer fàcilment. Grans finestrals d'obra il·luminen les naus cobertes amb revoltos sostinguts amb pilars de ferro colat.

La repetició seriada de les finestres només es trenca amb la torratxa del muntacàrregues i la verticalitat de la xemeneia. També hi ha exemples de fàbriques de colònia d'un sol pis, i fins i tot, solucions mixtes.

Sembla que no és fins a finals del segle XIX que els arquitectes comencen a dirigir obres a les colònies; a partir de 1885 s'encarreguen dels edificis més simbòlics, les torres i les esglésies, els edificis que simbolitzen el poder econòmic dels seus propietaris i el desig de marcar clarament el seu estatus social.

Els habitatges es construeixen seguint dos models genèrics: les cases unifamiliars amb petits hortets o jardins i els habitatges plurifamiliars, amb escala interior o exterior. I és que són els mestres d'obra els qui construeixen les colònies.

Borgonyà i Sedó, dos models singulars

A la conca del Ter destaca la colònia de Borgonyà coneguda com la colònia «dels anglesos» ja que els primers propietaris de l'empresa *Compañía Anónima Hilaturas de Fabra i Coats* eren britànics.

La colònia, que es va començar a construir el 1890,

consta d'una àmplia tipologia d'habitatges construïts en diferents èpoques i estils segons el tipus de treballador que acollia. I també d'una munió d'edificis per a serveis: l'església, l'escola, el casino, el camp de futbol, la cooperativa, la carnisseria i fleca, la «casa-cuna», etc. un conjunt d'equipaments que fan de Borgonyà una de les colònies més interessants de Catalunya.

Les colònies catalanes en general són de dimensions moderades. La colònia Sedó destaca per ser una de les més grans de Catalunya i l'element més característic és la conducció que va des de la resclosa del Cairat, situada a més de quatre quilòmetres riu amunt, fins a can Sedó per un canal soterrat que, just a l'entrada de la turbina, enllaça amb un aqüeducte de grans dimensions que acaba en forma parabòlica i aconsegueix un desnivell final de trenta metres d'alçada.

A can Sedó hi destaquen el gran nombre d'edificis industrials i també les dimensions de la colònia obrera. Tot són xifres importants: 1.800 habitants, 3.000 treballadors i la turbina més potent del seu temps. La colònia comptava amb una bòbila, servei de bombers, brigada de paletes, una foneria, infermeria, fàbrica de carbur de calci, laboratori i tallers propis d'electricitat, manyeria, pintura i fusteria.

UN LLARG PASSAT AMB UN BON FUTUR PER ENDAVANT

Poc a poc es reconeix la importància col·lectiva dels cursos d'aigua com a reserves ambientals. La qualitat de l'entorn natural associat a l'aigua i la riquesa del patrimoni industrial i cultural acumulat en forma de canals, rescloses, ponts, fàbriques i colònies, fan dels rius indrets preuats pel seu paper reequilibrador dins la Catalunya - ciutat.

Actualment emergeixen vora els rius catalans experiències de revaloració que cal seguir amb atenció. Aquestes iniciatives tenen origen local i plantegen la conservació i planificació conjunta d'alguns àmbits fluvials de singular identitat i bona accessibilitat.

La seva recuperació com a espais col·lectius depassa el marc urbà tradicional i assumeix un enfocament territorial més ampli, fet que porta a pràctiques de gestió i planejament supramunicipals.

El Parc del Ter

El Parc del Ter és un cas emblemàtic. L'encàrrec inicial de definir l'ordenació urbana de Manlleu entre el Canal Industrial i el riu Ter, esdevé un projecte d'abast territorial que comprèn el curs de 4 km de longitud entre la Gleva-Voltregà i la Devesa.

El parc fluvial es projecta com a motor d'una reforma urbana al servei de Manlleu però d'efectes qualificadors i dinamitzadors compartits pel conjunt de poblacions que integren el seu sistema urbà.

Els ingredients característics de l'operació són: una bona accessibilitat (el parc es desplega en un tram idoni per a l'ús lúdic amb una posició baricèntrica en relació a la Plana), una identitat singular (el canal industrial de Manlleu és una peça rellevant del patrimoni industrial català) i un programa de qualitat recolzat en l'atractiu de l'aigua on coexisteixen usos diversos (lleure, serveis, habitatge i producció).

Tots aquests components es combinen en un projecte de futur, col·lectiu i il·lusionant, que cerca la convergència d'esforços.

Parc Fluvial Colònies del Llobregat

El Parc Fluvial de les Colònies vora el Llobregat, entre Navàs i Berga, planteja també la revaloració d'un segment fluvial d'especial interès. En aquest cas, la peça de patrimoni central que dóna identitat al parc és la seqüència de colònies tèxtils més intensa dels rius catalans.

Aquest conjunt únic disposa d'una bona connexió amb Barcelona i el seu àmbit metropolità. Es troba, per tant, ben situat en relació a un important mercat de consum turístic i segona residència i també d'empreses d'alt valor afegit interessades en un entorn amb una imatge pròpia i de qualitat.

Aquestes experiències, i d'altres que aniran sorgint, contribuiran a la recuperació, preservació i utilització del nostre singular patrimoni industrial en el marc d'un paisatge característic que dóna identitat pròpia al procés d'industrialització que va viure Catalunya.

L'any 2005, en que commemorem els 150 anys de la promulgació de la Llei de Colònies, ha de ser una fita significativa en aquest procés endegat.